

Kamila Janina Wiśniewska OSB, *Teologia Angelusa Silesiusa (Jana Schefflera)*, ATK, Warszawa 1984, ss. 252.

Autorka powyższej publikacji jest siostrą zakonną żyjącą w klasztorze benedyktynek tynieckich. Prezentowana książka powstała na podstawie maszynopisu jej rozprawy doktorskiej *Koncepcja teologii Angelusa Silesiusa (Jana Schefflera)*, napisanej na Wydziale Teologicznym ATK w Warszawie pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Helmuta Jurosa i tam obronionej w r. 1982. Konstrukcja książki jest następująca: wstęp (s. 3-14), wykaz skrótów (s. 15-16), prezentacja tezy zawarta w sześciu rozdziałach (s. 17-189), zakończenie (s. 190-197), bibliografia: źródła, opracowania i literatura pomocnicza (s. 219-234). Ponadto książka ta została ubogacona słynnym poetyckim dziełem Angelusa Silesiusa (zamieszczonym tutaj w wyborze) *Cherubinischer Wandersmann* (Glatz 1675) oraz niemieckojęzyczną syntezą całej pracy.

Z okrytym sławą pseudonimem literackim Angelus Silesius (w odróżnieniu od współczesnego mu młodego teologa luterńskiego Johanna Angelusa z Darmstadt) związane jest właściwe nazwisko Jana Schefflera, urodzonego we Wrocławiu w grudniu 1624 r. i tam też zmarłego na gruźlicę 9 lipca 1677 r. Był on niemieckim myślicielem, teologiem i poetą, z zawodu lekarzem. Ten wybitny śląski konwertyta wywodził się z protestanckiej rodziny szlacheckiej (z kolei jego ojciec Stanisław urodził się i wychował w Krakowie i z rąk polskiego króla otrzymał nobilitację). Angelus Silesius medycynę i prawo studiował w 1643 r. w Strasburgu, a w latach 1644-1646 w Lejdzie, gdzie zetknął się z kołami mistyków holenderskich. W r. 1648 na uniwersytecie w Padwie uzyskał tytuł doktora filozofii i medycyny. Tam też „po raz pierwszy zetknął się bliżej z nie znanym mu dotąd środowiskiem katolickim, co miało niewątpliwie wpływ na jego późniejszą konwersję” (s. 37). Po skończonych studiach powrócił na Śląsk, najpierw do rodzinnego Wrocławia, gdzie prawdopodobnie zetknął się z mistykami z otoczenia Daniela Czepki, po czym przeniósł się do Oleśnicy, gdzie od r. 1649 pełnił funkcję nadwornego lekarza księcia Sylwiusza Nemroda. W oleśnickim okresie jego życia wyjątkowe znaczenie dla jego dalszego rozwoju intelektualnego miała przyjaźń z Abrahamem von Frankenbergiem z Bystrego k. Oleśnicy (zwolennikiem tzw.

entuzjastów, przeciwstawiających się rygoryzmowi luterańskiemu). „Śmierć przyjaciela Abrahama Frankenberga przyspieszyła proces jego wewnętrznego dojrzewania. Odtąd czuł się niewiele związany z kręgami dworskimi i luterańskimi. Złożył urząd lekarza i w grudniu 1652 r. przeniósł się do Wrocławia, gdzie nawiązał kontakt z przywódcami sił odradzającej się na Śląsku kontrreformacji katolickiej, między innymi z przełożonym krzyżowców przy kościele św. Macieja Henrykiem Hartmannem, który wprowadził go w dogmatykę katolicką. Po kilkumiesięcznych studiach złożył 12 czerwca 1653 r. w kościele św. Macieja wyznanie wiary katolickiej. Na bierzmowaniu przyjął imię Angelusa, z dodatkiem Silesius (s. 38).

W krótkim czasie po konwersji opublikował uzasadnienie podjętego kroku (by móc oddziaływać na współczesnych), a następnie „pogrążył się w życiu cichym poświęconym modlitwie. Wynikiem jego głębokich przeżyć i przemyśleń lat przed i po konwersji stały się dwa dzieła wydane w 1657 r., które rozślawiły jego imię zarówno wśród współczesnych, jak i potomnych. Pierwsze z nich, *Geistliche Sinn- und Schlussreime* (Wien 1657), w drugim wydaniu z 1675 r. poszerzone o szóstą księgę, nosiło tytuł *Cherubinischer Wandersmann* (*Wędrowiec cherubiński*) i pod tym tytułem weszło do klasyki literatury światowej” (s. 39).

Zanim s. Wiśniewska odsłoni genezę i cel powstania swej pracy, ujawnia istotny brak na polu edytorstwa, zainteresowań czytelniczych i badań naukowych dorobku Angelusa Silesiusa. Otóż jeśli twórczość Angelusa Silesiusa od dawna znana jest już poza europejskim obszarem języka niemieckiego, wzbudzając zainteresowanie i inicjując badania nawet na terenie Japonii i Stanów Zjednoczonych, to w Polsce pozostaje ona ciągle mało znana (zajęło się nią zaledwie kilku uczonych i pisarzy: A. Mickiewicz, L. Siemieński, Józef Jankowski, A. Szczerbowski, A. Tom, bp W. Urban). Za potrzebą większego niż dotąd zainteresowania polskiego czytelnika i badacza zdają się przemawiać przynajmniej dwa motywy: po pierwsze fakt polskiego pochodzenia i szlachectwa Angelusa Silesiusa, po drugie – nieprzemijająca ogólnoludzka wartość jego dzieł (zarówno pod względem formalnym, jak i merytorycznym, czego dowodem są kolejne europejskie wznowienia i opracowania krytyczne twórczości). Ponadto należy tu jeszcze dodać, że żaden z poważniejszych podręczników historii literatury nie pomija Angelusa Silesiusa jako najwybitniejszego obok Hansa Grimmelshausena przedstawiciela niemieckiej literatury baroku.

W związku z tym, i na potwierdzenie tego stanu rzeczy, s. Kamila Wiśniewska w ramach wstępu i rozdz. I omówiła bazę źródłową (a więc dzieła Angelusa Silesiusa i ich kolejne wznowienia w XVIII-XX w.), a następnie opracowania o charakterze biograficzno-historycznym. Te ostatnie podejmowały bardzo różnorodną problematykę: wpływy W. Weigla, J. Böhme'a i D. Czepki na twórczość Angelusa Silesiusa; strona formalna warsztatu literackiego; wartości artystyczne; sporne kwestie chronologiczne jego dzieł; zależności treściowe między Angelusem Silesiusem a twórcami, którzy nań oddziaływali oraz pisarzami, którzy czerpali natchnienie z jego dzieł; zapożyczenia Schefflera z katolickiej mistyki hiszpańskiej; oddziaływanie Angelusa Silesiusa na potomnych w okresie pietyzmu i romantyzmu czy też jego zasługi na rzecz ożywienia życia religijnego na Śląsku w dobie reformy katolickiej (s. 4-7). Wszystkie prace podejmujące zagadnienia tego typu mają więc charakter biograficzny, literaturoznawczy bądź historyczny. Z racji tak sformułowanego tematu rozprawy podstawowe znaczenie dla dalszych analiz autorki mają jednak opracowania o charakterze filozoficznym i

teologicznym. W tym względzie należy zauważyć, że większość z nich albo podejmuje sporną kwestię panteizmu i kwietyzmu Angelusa Silesiusa, albo analizuje filozoficzno-teologiczną zawartość *Wędrowca cherubińskiego* (interesowali się nim tak wybitni filozofowie, jak: Wilhelm Leibniz, Fryderyk Schlegel, Georg W. F. Hegel, Gotthold Efraim Lessing i Artur Schopenhauer). Ortodoksyjności Angelusa Silesiusa w zakresie teologii katolickiej bronią prace F. Schlegla (1819, 1820); C. Seltmanna (1896); R. Kralika (1902). Można wyróżnić też drugą grupę autorów, którzy zarzucają A. Silesiusowi panteizm, kwietyzm, wpływ Eckharta i innych nieortodoksyjnych pisarzy – do tego kręgu należą m.in. F. Kern (1866) i P. Mahn (1892) – (s. 7-8). Pozostając przy opcji filozoficzno-teologicznej s. Wiśniewska omówiła zarówno protestanckie, jak i katolickie monografie dotyczące kolejnego bardzo ważnego dzieła Angelusa Silesiusa – *Ecclesiology* (C. F. Gauppa z 1840 r.; E. Eilerta z 1936 r.; E. O. Reicherta z 1967 r.).

Na tle tak zaprezentowanych źródeł oraz wszelkiego typu opracowań historyczno-literackich, jak i filozoficzno-teologicznych autorka stwierdza brak całościowego i syntetycznego opracowania twórczości teologicznej Schefflera. Ponadto w istniejących opracowaniach bądź to rozróżniano teologię mistyczną i polemiczną po to, by w znacznym stopniu przeciwstawić je sobie, bądź też w próbach jej przedstawienia interpretowano ją konfesyjnie. W konsekwencji s. Wiśniewska podjęła w omawianej rozprawie próbę ukazania całościowej koncepcji teologii Schefflera. Chodziło jej przede wszystkim o opis i wyjaśnienie przedmiotu teologii Schefflera oraz strukturalnej złożoności tegoż przedmiotu (od strony trzech podstawowych wyznaczników: przedmiot, metoda, cel i zadanie). Po ustaleniu celu swej rozprawy autorka omówiła hermeneutykę i zastosowanie metody (analityczną, opisową, historycznoporównawczą, s. 9-11), a następnie na innym miejscu odniosła się do problemu terminologii Angelusa Silesiusa.

Sama rozprawa doktorska s. Kamili Wiśniewskiej składa się z sześciu rozdziałów. W rozdz. I (s. 17-47), mającym jeszcze charakter wprowadzający, autorka prezentuje życie i twórczość literacką Schefflera (czyni to dość obszernie z racji nikłej znajomości Angelusa Silesiusa w środowisku polskim) w kontekście sytuacji religijnej Europy XVII w. (ze szczególnym uwzględnieniem ruchów religijnych i prądów teologicznych okresu kontrreformacji, a także szkicowym obrazem życia religijnego Śląska).

Rozdz. II (s. 48-67) ma dla autorki kluczowe znaczenie. To w tym miejscu rozpoczęła ona właściwą analizę poglądów teologicznych Schefflera. Rozdział ten został poświęcony wyłącznie koncepcji Boga. Siostra Wiśniewska nakreślając w nim podstawy relacji między Bogiem i człowiekiem, wykazuje teocentryczne nastawienie poglądów Schefflera, a następnie przedstawia m.in. antropologię chrześcijańską Schefflera.

W rozdz. III (s. 68-97), odpowiadając na pytanie o możliwość nawiązania więzi między Bogiem a człowiekiem, autorka przedstawia fakt objawienia Bożego. Następnie mając na uwadze polemiczne, antyluterańskie i mistyczne nastawienie Angelusa Silesiusa omawia głównie drogi poznania Boga (objawienie indywidualne) oraz podmiot nieomyłnej wykładni objawionego słowa Bożego (objawienie społeczne).

Rozdz. IV (s. 98-118) poświęcony jest chrystologii Schefflera jako nauce o wcieleniu i dziele zbawienia, czyli usprawiedliwieniu (a więc najdoskonalszej postaci objawienia się Boga), która w kontekście XVII-wiecznych polemik katolicko-luterańskich ma szczególne znaczenie. W opozycji do teologii protestanckiej Angelus Silesius zanegował tu „ekskluzywne pojmowanie usprawiedliwienia dokonanego przez samego Chrystusa” i w logiczny sposób przedłożył postulat aktywnej współpracy człowieka

z Bogiem przez dobre uczynki; autorka omawia przy tym pojęcie zasługi, kary oraz ich uwarunkowań.

Rozdz. V (s. 119-158) z racji, iż usprawiedliwienie dokonywane mocą Chrystusa ma miejsce w Kościele, s. Wiśniewska prezentuje eklezjologię Schefflera ujętą w dwóch wymiarach Kościoła (widzialnym i niewidzialnym). W epoce reformacji to rozróżnienie ma istotne znaczenie.

W rozdz. VI (s. 159-189), zamykającym omówienie systemu teologicznego Schefflera, autorka przedstawia praktyczne zastosowanie teologii jako nauki o życiu chrześcijańskim (pojmowanej jako wiara i moralność chrześcijańska). Siostra Wiśniewska rozróżnia wiarę prawdziwą (tzn. prowadzącą do usprawiedliwienia, prezentując stopnie wiary) i heretycką. Następnie systematyzuje rozproszone wypowiedzi Schefflera o moralności chrześcijańskiej i to zarówno w ujęciu pozytywnym, jak i negatywnym.

Reasumując wszystkie przeprowadzone analizy i systematyzacje s. Wiśniewska stwierdza, że „przedmiotem teologii Angelusa Silesiusa jest Bóg, widziany w bytowaniu zarówno immanentnym, jak i transcendentnym” (s. 191). A z kolei „szkicowo zarysowana konstrukcja najważniejszych myśli teologicznych Schefflera pozwala odkryć w jego teologii pewne zasadnicze idee przewodnie lub centra problemowe, dzięki którym jego teologia stanowi zwarty system. Wydaje się, że dla »architektury« teologii Angelusa Silesiusa charakterystyczne są trzy zasadnicze punkty dośrodkowego odniesienia: teocentryzm, chrystocentryzm i eklezjocentryzm. Należy jednak zauważyć, że centra te nie układają się w linii horyzontalnej, lecz tworzą pewną hierarchię. Na najwyższym jej stopniu znajduje się teocentryzm, właściwy mistycznemu ujęciu teologii. Oznacza on, że Bóg w teologii Schefflera stanowi punkt wyjścia i dojścia wszelkich rozważań. Natura Boga jest źródłem i celem wszelkiego istnienia, usprawiedliwienia i uzasadnienia egzystencji świata, a szczególnie człowieka.

Działający w świecie Bóg objawia się i zbliża do człowieka w Chrystusie. Widziany jest przez pryzmat Chrystusa. Chrystus nie działa dla siebie samego, lecz wyszedłszy od Boga pragnie, by ludzkość po upadku w grzech pierworodny doprowadzić do Boga. Fakt naturalnego synostwa Bożego Chrystusa jest podstawą nadprzyrodzonego synostwa człowieka. W ten sposób chrystocentryzm jest przedłużeniem perspektywy teocentryzmu.

Podobnie ma się sprawa z eklezjocentryzmem w teologii Schefflera, w którym Kościół stanowi ogniwo pomiędzy Bogiem i Chrystusem a człowiekiem. Założony przez Chrystusa, wyposażony we wszelkie niezbędne łaski, głównie dzięki zbawczej męce Chrystusa, pełni rolę pomocniczą i pośredniczącą w stosunku do człowieka dążącego do celu ostatecznego, jakim jest Bóg – Stwórca i Zbawca. W ten sposób w teologii Schefflera zauważyć można pewien zamknięty historiozbawczy krąg prowadzący od Boga do człowieka przez Chrystusa i Kościół ku Bogu (s. 191).

Dopełniając syntetycznej charakterystyki koncepcji teologii Angelusa Silesiusa o przybliżenie zawartej w niej metody i celu, autorka napisała: „[...] teologia mistyczna i apologetyczno-polemiczna w ujęciu Schefflera zarówno w swej treści, jak i metodzie jest eklektyczna. Czerpie z Pisma św., ze skarbu literatury chrześcijańskiej, pism Ojców Kościoła, ustaw soborowych i dzieł teologicznych. Jest ona również pragmatyczna. Ma służyć celowi nadrzędnemu, jakim jest w ujęciu Schefflera zbawienie człowieka. Z racji postawionego celu posiada często charakter tendencyjny, skrajny, jednostronny.

Jednocześnie jednak jest integralna; mimo braku w obiektywnym i czysto naukowym podejściu do zagadnień spornych porusza w zasadzie wszystkie problemy teologiczne, ustawiając je w jednej perspektywie.

Teologia Schefflera pozostaje do dziś aktualna, ponieważ jej ekspozycja zawiera istotę katolicyzmu, nawet jeśli jej aparat pomocniczy (terminologia, argumentacja) uległ zmianom. Żywa w niej jest także teologia ascetyczno-mistyczna. Teologia kontrowersyjna zasługuje na zainteresowanie z tej racji, że współcześnie może służyć celom ekumenicznemu. Dla przezwyciężenia rozbieżności dogmatycznych między katolicyzmem a protestantyzmem potrzebne jest samookreślenie się Kościołów, precyzowanie prawd wiary, zastanowienie się nad tymi ich elementami, które nie mogą, i tymi, które mogą być pominięte. Ma to odniesienie nie tylko do współczesnej sytuacji w teologii, ale także do przeszłości, do teologii wieku XVI i XVII, znajdującej się u początków rozbicia. Naukowe zbadanie kontrowersyjnych zagadnień, rozpatrzenie ich bez uprzedzeń i z należąną życzliwością może przyczynić się znacznie do zbliżenia katolicyzmu z protestantyzmem.

Niemożliwe to było w czasach Schefflera, gdy obie strony, powodowane uprzedzeniami, nie były wolne od imputowania sobie wzajemnie fałszywych poglądów. Uwidocznia się to w teologii Schefflera, to jest w argumentacji czerpanej z Pisma św., z pism teologów luterkańskich lub ksiąg symbolicznych. Od argumentacji naukowej przechodził on do argumentacji *ad personam*, by przez pejoratywną ocenę przeciwnika „zachęcić” do zmiany postępowania. Gdy i te argumenty okazywały się mało skuteczne, postulował nawracanie siłą, z pominięciem wartości osobowych człowieka, podporządkowując je *ratio politica coelestis*. Odwoływał się do władców świeckich wyposażonych w środki administracyjne. Wykazał przez to załamanie głoszonego przez siebie humanizmu transcendentnego oraz przejście z pozycji rozważań teoretycznych, spekulatywnych na pozycje pragmatyka i polityka, u którego góruje cel praktyczny, zaciemniający bezstronność spojrzenia.

Mimo wielu kontrowersji i niedostatków metodologicznych jest faktem bezspornym, że pisma Schefflera cieszyły się i cieszą w dalszym ciągu dużym uznaniem i zainteresowaniem. Odnosi się to do apologetycznej warstwy jego teologii, która do dnia dzisiejszego zachowała nieodpartą moc argumentacyjną. Jeszcze większy oddźwięk znajduje jego twórczość teologiczna o charakterze mistycznym. Jej uniwersalna literacka i religijna wartość, odkrywana i ceniona przez ludzi różnych czasów, wyrażających swoje przeżycia i doświadczenia religijne pięknym poetyckim językiem Angelusa Silesiusa, sprawia, że jego dzieło zajmuje niepodważalną pozycję w historii teologii (s. 196-197).

Dodatkowa wartość i aktualność pracy s. Wiśniewskiej odślania się w odniesieniu zawartych tam twierdzeń do twórczości i działalności głównych promotorów kontrreformacji na Śląsku. Trzeba zaliczyć do nich bpa Sebastiana Rostocka (m.in. jako protektora Angelusa Silesiusa przy wydaniu jego pierwszego dzieła) i opata krzeszowskiego cystersów Bernarda Rosę (m.in. finansującego kolejne wydania *Ecclesiologii*), który to doprowadził do ścisłej współpracy nie tylko na polu mistyki, duchowości i sztuki tak wybitnych osób, jakimi są obok wspomnianego bpa Rostocka dwaj wielcy konwertyci: Jan Scheffler i Michał Willmann (1630-1706). Omawiana praca doktorska rzuca nowe światło nie tylko na nieznane aspekty genezy (również mało znanej) mistyki Bernarda Rosy, ale pozwala z nową precyzją i konfesyjnym obiektywizmem pisać dzieje śląskiej

teologii i reformy katolickiej. Dorobek w niej zawarty jest również znaczący dla całościowo pojętej historii i kultury tego regionu Polski, na którym przez wieki krzyżowały się różnorodne wpływy polityczne i trendy kulturowe. Mając to na uwadze, rodzi się postulat, by praca ta mogła być pełniej zaprezentowana zarówno badaczom z obszaru języka niemieckiego (w obecnej publikacji odczuwa się np. brak spisu treści w wersji niemieckiej oraz analogicznych przekładów na języki europejskie, przynajmniej angielski), jak też w jeszcze szerszym stopniu kontynuowana na gruncie polskim.

Ks. Tadeusz Fitych
PWT Wrocław